SVADBENI OBIČAJI

NARODNI MUZEJ ZADAR — ETNOGRAFSKI ODJEL — STUDENI, 1983.

NARODNI MUZEJ - ZADAR
Odjel DOKUMENTACIJE
Br. B-129

Svadba, ona iz dobrog sjećanja pokoje stare bake i djeda, ili njihove djece zainteresirane za prošlost, čije je živo tkivo već pokopano, danas se tek nastoji što vjernije rekonstruirati i interpretirati.

Iz sadašnjeg hoda kulture zalijećemo se i slažemo mozaik ostataka, poštujući, barem, sjećanje, ali svjesni da i ono nosi teret subjektivnosti. Poželjeli bismo rado da smo i na obali ovog drugog tijeka kao njegovi promatrači, čak da se i okupamo u njemu, ali, na žalost, nema više ovakvih uranjanja potrebnih za razbijanje oklopa vlastite kulture i za susretanje na lepezi različitosti. Jer, sjeverodalmatinsko selo (otoci, obala i dublje zaleđe) nose gotovo isto breme shvaćanja, vrednovanja života kao i grad. Ovo poniranje identiteta počelo je s prvim pomorcima, odlascima u Ameriku, s dva zadna rata i tekovinama novog, industrijskog doba. Rasplinulo se, pojednostavilo, dok se, možda, opet ne počne drugačije izgrađivati.

Brak, dogovor dvoje ljudi ili dogovor zajednice, samostalni izbor pojedinca ili odluka užeg obiteljskog kruga, vagao se vrlo često na ovim dvjema stranama. Iako je utjecaj uže i šire zajednice bio jači nego danas i ona je vršila veći pritisak na pojedinca, ipak je i njegovo suprotstavljanje bilo izraženo.

Rođenje, svadba i smrt najznačajniji su događaji u seoskoj sredini. Kako je povezanost članova seoske zajednice velika, svi sudjeluju u navedenim događajima. Zbog njihove važnosti veća je i mogućnost upletanja zlih sila, te se javlja strah, sumnja u povoljan ishod. Zbog toga su svadbeni običaji protkani magijom. Ona ujedno pokazuje i točke najvećeg društvenog interesa, otkrivajući time shvaćanje braka i ulogu i položaj muškarca i žene u njemu.

Svadbene običaje možemo najdalje pratiti do druge polovice 19 stoljeća. Fortis (17. st.), I. Lovrić (18. st.), Š. Ljubić (prva polovica 19. st.) donose nam opise svadbenih običaja iz ranijih vremena, koji se uglavnom odnose na područje istočne Bukovice i na vrlički kraj. U 17. st. počela su kretanja stanovništva iz dubljeg dinarskog područja u Bukovicu, Ravne kotare i otoke, te je dolazilo do miješanja dinarske kulture s jadranskom u širem smislu. Tragovi Lovrićevih i drugih opisa naziru se još u sjećanju nekih kazivača iz Bukovice kao i u opisu Bukovice V. Ardalića i u opisu Visočana u Ravnim kotarima, M. Zorića, II. polovica 19. st. Međutim, to su sve preslabi i nedovoljni podaci za stvaranje točnije predodžbe o svadbi u ranijim vremenima na ovom području. Razlike postoje između jadranskog i dinarskog područja, a gotovo da i svako mjesto ima neke svoje posebnosti. Svadbeni običaji najbrže su nestali u jadranskom dijelu, a najdulje se zadržali u Bukovici. Razlog tomu je veća pokretljivost otočkog stanovništva, dok je Bukovica, pomalo izolirana, tražila rješenja više unutar sebe same, čuvajući time duže i svoj identitet.

Djevojke i momci upoznali bi se kod ovaca, na prelu, u kolu pred crkvom, na sajmovima. Djevojka koja je bila zrela za udaju više se kitila. U dinarskom području stavljala je uz ostali nakit tzv. GENDAR (austrijski kovani ili papirnati novac sašiven na tanjem platnu koje je prekrivalo prednji dio djevojačke suknje), prekriven nekim prozirnijim materijalom, a crvenkapu je kitila novcem i paunovim perom. Paunovim perom štitila se od zlih pogleda, a novac je pokazivao materijalno stanje. Znalo se da će takva djevojka donijeti i bolju PRĆIJU (ovce, koze), mjerilo društvenog položaja. Najbolji položaj imala je DOTERICA (Bukovica), djevojka bez brata, jer nije ni sa kim trebala dijeliti imetak. Iako su momkovi roditelji često znali ZAGLEDATI djevojku, momak i djevojka suprotstavili bi se njihovu izboru. Međusobnu naklonost i simpatiju pokazivali bi preko zajedničkih znanaca i prijatelja, ili bi momak djevojci poklonio jabuku, simbol ljubavi, koju pratimo kroz čitave svadbene običaje.

Maštanje o budućem bračnom drugu nagonilo je mlade na gatanje. Tako bi, npr. djevojke u Vrsima prije spavanja znale pomisliti: »Vido (trava), vido viđena, moja diko suđena, ako mi kaniš doći jesenas, dođi mi na san večeras«.

Momkovi roditelji raspitivali su se ne samo o djevojačkoj prćiji nego i o njenoj i majčinoj marljivosti i poslušnosti. Držalo se, naime, da djevojka u potpunosti nasljeđuje roditeljske osobine. Momkovi su odlazili djevojčinima u PRLJAČINU, PRLJARINU, (dolazi od prlji, tanke, okrugle grede na krovnoj konstrukciji — pobrojati prlje, vidjeti veličinu kuće) da ispitaju njezino materijalno stanje, naravno, ako im je bilo nepoznato. Došljake bi znali prevariti, dno bačve okrenuli bi prema gore i na njega bi stavili žito te se činilo da je bačva puna. Naziva PRLJAČINA, PRLJARINA najbolje se sjećaju u Bukovici, dok se u Ravnim kotarima Velebitskom podgorju i u jadranskom dijelu (Pašman) neki sjećaju tog naziva, ali ne znaju njegovo značenje.

Iako svadba nosi u sjeverodalmatinskom području mnoge zajedničke elemente, ipak, dalje ćemo je pratiti odvojeno kako bismo lakše uočili razlike.

PROŠNJA I ZARUKE
Crvena marama s paunovim perjem, jabuka i novac

DINARSKO PODRUČJE

Da bi se dobila potpunija slika o svadbi, bilo bi potrebno poznavati situaciju u mnogim selima, razgovarati s mnogo kazivača u svakom. No, možda će i izbor od nekoliko sela u Kotarima: Vrsi, Grbe, Poličnik, Smokvić, Zemunik, Visočane, u Velebitskom podgorju: Starigrad i Jasenice, te u Bukovici: Kruševo, Lišane Ostrovičke, Nunić, Ivkovići (zaselak Dobropoljaca) — katolička sela i Žegar, Krupa, Golubić, Dobrići (zaselak Dobropoljaca) — pravoslavna sela, pružiti neku predodžbu o svadbi u dinarskom području. Situaciju u Bukovici i Ravnim kotarima na koncu 19. st. upoznajemo iz opisa V. Ardalića i M. Zorića, a onu raniju iz već navedenih opisa koji se odnose na istočnu Bukovicu.

Kad se cura od 16 do 18 godina NAKITI, tj. stavi na sebe GENDAR (već oopisan) i CRVENKAPU okićenu novcima, kaže se da se ZACURILA. Tada je ZAGLEDAJU momci i njihovi roditelji.

Udavalo se i ženilo na LIPO (LIJEPO), NA PRAVO, tj. sa svatovima, ili KRIJUĆI, NA RUŽNO, bez svatova, djevojka bi navečer otišla kriomice s voljenim momkom njegovoj kući. Često je to bilo i po dogovoru roditelja kako bi se izbjegli troškovi svadbe. Dešavale su se i otmice. Iza ovakvog djevojčina odlaska s momkom slijedilo je mirenje s djevojčinim roditeljima (IĆI NA MIR). Kod katolika je vjenčanje NA LIPO obično označavalo i crkveno vjenčanje u istom danu. Kod pravoslavaca je znalo proći i više godina do POZAKONJENJA. Međutim, takav brak se smatrao valjanim, što pokazuje i nošnja udate žene i odnos ukućana prema njoj kao prema nevjesti, zaovi. Uzrok ovom shvaćanju potrebno je tražiti u daljoj prošlosti. Naime, crkveni brak utvrdio se kod Srba tek nastojanjima Sv. Save i Dušanovim zakonikom u 14. st. te je time vezan i uz jačanje srpske države, a kod Hrvata Tridentinskim saborom u 16. st. kada katolička crkva, ugrožena reformacijom, nastoji učvrstiti svoj položaj i utjecaj. Prije toga brak se sklapao po običajnom pravu seoskih zajednica. Najstarije zapisano običajno pravo na području sjeverne Dalmacije je Novigradski zbornik iz 16. stoljeća, koji je nastao zbog potreba Mletačke Republike. Zahvaća običajno pravo na području između Knina i Nina.

Brak se mogao i razvrći. Žena koja je napustila muža zvala se BJEGUNICA, kao što to navodi V. Ardalić.

Nakon ZAGLEDAČINE, momkov otac (katkada i momak), njegov stric ili ujak pošli bi u PROŠNJU. Sa sobom bi ponijeli hrane i vina, crveni VACOL (marama) ukrašen paunovim perjem u kojem bi bila jabuka i JASPRE, srebrni novac. Momak djevojci, dakle, nudi i obećaje: bračnu vjernost koja je moguća ako se otklone zle sile (to je uloga očiju na paunovim perima), ljubav i materijalnu sigurnost. Ako je netko bio bogatiji, stavio bi u VACOL i zlatni prsten s crvenim okom (boja ljubavi). Ukućanima bi pravi razlog dolaženja (ukućani su ga znali) rekli tek na kraju večere. Tada bi momak ili netko njegov dao djevojci dar, koji je ona stideći se prihvatila. U Kruševu je momku, koji joj je davao ovaj dar uz riječi »primi ovo moje zlato«, djevojka dva puta vraćala dar i tek bi ga treći put uzela. Tada, a može i koji drugi dan, bio bi UGOVOR na kojem se ugovorilo vrijeme dolaženja svatova po mladu, broj svatova, troškovi svadbe, kako će se i s koliko novaca izvesti izvođenje mlade, itd. Dešavalo se da i isprošena djevojka ode KRIJUĆI.

Svadba je bila u nedjelju. Nekada je trajala i po osam dana. Udavalo se i ženilo od jeseni do Korizme, kada je bilo zabranjeno svako veselje.

Dan prije odlaska u djevojčinu kuću sastali bi se momkovi svatovi u njegovoj kući, gdje bi im njegov otac podijelio uloge: SVATOVSKI VOJVODA (Kruševo), SVATOVSKI STARJEŠINA (Krupa, Dobropoljci), STARI SVAT (Golubić), SVATSKI VOJVODA (Velebitsko podgorje i sela u Ravnim kotarima), a spominje ga i I. Lovrić (STARI SVAT), vodi glavnu riječ u svatovima, određuje početak i svršetak svake radnje. Za starog svata odabirao se najčešće ujak, ali se negdje davala prednost i uglednijem čovjeku u selu, koji je ujedno bio i bolji govornik. Lovrić starog svata spominje i kao svjdoka, uz kuma, na vjenčanju.

BARJAKTAR, mladoženjin zet, nosio je crveni barjak, a poslije I svjetskog rata i narodnu zastavu okićenu KOLAČEM (kolač u obliku koluta napravljen od brašna i vode), VACOLOM (maramom), jabukom. Kolač se mogao ukrasiti i PODVEZAMA (vunena uzica za ženske čarape), košuljom, vunenim čarapama, ovisno o običaju pojedinog sela. Jedan kazivač iz Kruševa sjetio se da su nekada rabili barjak od crvenih VACOLA s paunovim perjem, ali se ne sjeća u kojim slučajevima. Barjak se kitio u momkovoj kući, a negdje, npr. u Vrsima, djevojka je dodavala kolač i maramu. Barjak nosi simbol ljubavi, jabuku, a kružni oblik kolača označava savršenstvo. Kako kolač okružuje jabuku, pojačava njeno značenje. Značenje marame s pau-

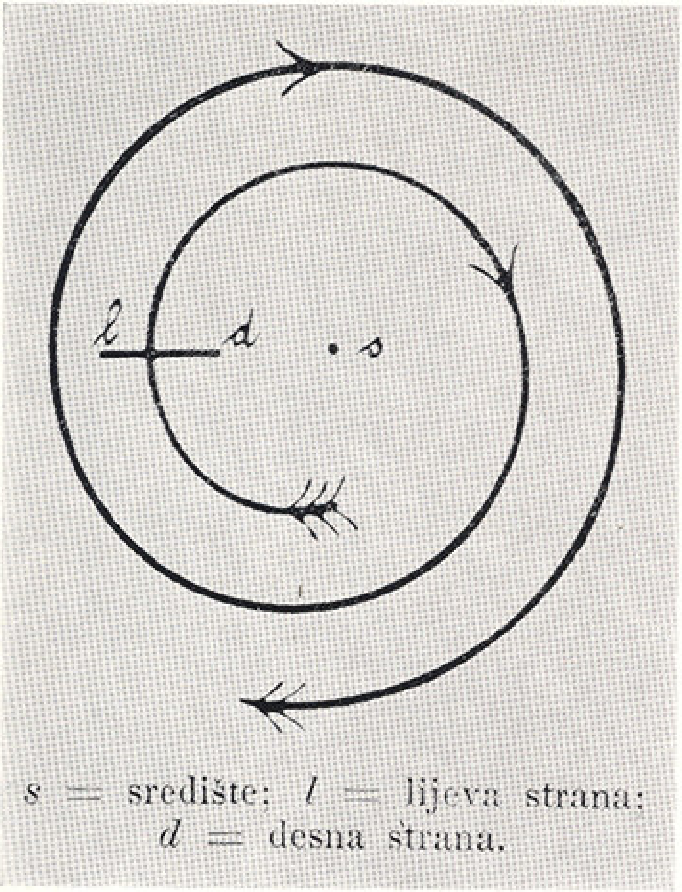

NAOPOSUNO OKRETANJE

novim perima već je naprijed naznačeno. Svi ostali predmeti dočaravaju materijalno blagostanje. Negdje, npr. u Kruševu, stavljali su i zrcalo, koje je odvraćalo zle sile. ČAUŠ (ČAJO) je pomalo šaljivi lik (kao takvoga opisuju ga i Lovrić i Ljubić) koji nosi drvenu BATINU najčešće s malom okruglom glavom, na koju se vežu jedan ili dva VACOLA (jedan se daje u momkovoj, a drugi u djevojčinoj kući), BURAČU (kožna posuda za vino) ili BUKARU (drveni sud) punu vina kojim nudi ljude na putu. U djevojčinoj kući lupa BATINOM i razbija sve čega se dohvati te mu daju kokoš ili štogod drugo da ga umire. DIVER (DJEVER), ĐEVER (Dobropoljci), jedan ili dva (Kruševo) je mladoženjin brat koji vodi i uvodi mladu u novu kuću, brine se o njoj i stalno joj je pri ruci. Uz njega je i ENGIJA (Kruševo), JENGA (Krupa, Dobropoljci), DJEVERUŠA (Golubić), DIVERICA (Poličnik), SVATNICA (Vrsi, Grbe — isti naziv kao i u jadranskom području), Lovrić spominje JENĐIJE, mladoženjina sestra koja je uz djevera pratilja mlade. KUM (Kruševo, Krupa, Golubić), STARIJI I MLAĐI KUM (Dobropoljci), DEBELI I MRŠAVI (Grbe, Vrsi), DEBELI KUM i PRIKUMAK (Ljubački stanovi), KUM i PRIKUMAK (Poličnik, Velebitsko Podgorje), momkovi prijatelji, koji su svjedoci na vjenčanju, a prilikom skupljanja novaca kod mladoženje moraju dati najviše. Lovrić također spominje KUMA, a Š. Ljubić KUMA i PRIKUMKA.

U Velebitskom podgorju bile su SEKSANDŽIJE (spominje i Lovrić), djeveruše koje su nosile djevojačku robu (seksandžija je turska riječ, naziv za čovjeka koji goni SEKSANU — konja tovarnjaka).

Lovrić spominje DOLIBAŠU, nazdravičara, kojeg su se u Krupi, Dobropoljcima i Poličniku sjetili pod nazivom DOLIMBAŠA. Stariji opisi (Lovrić i Ljubić) navode još neke osobe u svatovima kojih se nije sjetio niti jedan kazivač te se ne zna jesu li ih kazivači možda zaboravili ili ih uopće nije ni bilo na ovom području (STAĆILO — vojvoda pirnog društva koji jede s djeverima i mladom u njenoj kući, a u mladoženjinoj kući gubi to pravo, STAKEO kod Ljubića, koji je zadužen da pazi da se ispune sve zapovijedi STAROG SVATA).

Osim mladoženjine sestre sve osobe koje imaju određenu ulogu u svatovima jesu muškarci. Momkovi (mladoženja, đuvegija) svatovi zovu se SVATOVI, djevojčini PIRNICE kod katolika, a DOČEKLIJE kod pravoslavnih u Bukovici. Momkov otac i majka ne odlaze djevojčinoj kući. Svatovi su dolazili na okićenim konjima (ljuštrinima, srmom, kurdelama — uže svilene vrpce raznih boja) ako su bili iz daljega, pucajući iz kubura, osobito u blizini djevojčine kuće i tako najavljujući svoj dolazak. Lupaju na dvorišna vrata. Odazove se domaćin kuće koji pita tko je i što traže. Odgovara mu SVATOVSKI STARJEŠINA (Golubić): »Tražimo dobre sreće i mladih djevojaka«. (Ili kaže da su putnici koji traže konak). »Što još«? — pita domaćin. »Lijepih djevojaka« — odgovara SVATOVSKI STARJEŠINA. »Imamo li mjesta kod vas?« »Ajte naprijed.« Često je SVATOVSKI STARJEŠINA rekao da su izgubili ovcu ili pticu, te da je možda zalutala u njihovo dvorište. Sada ih domaćin pušta u kuću.

IZVODAČINA (izvođenje mlade) se izvodi uz dosta šale jer se odmah ne dovodi prava mlada, već mlađe curice ili koja starija i bolesna žena. Na koncu pro-

šlog stoljeća u Visočanima bi brat, prije nego izvede mladu, upozorio mladoženju da ženu ne tuče stolcem ni kukom, već kapom po leđima, i da je ne psuje da je krmska kći već žena. Napokon brat izvodi pravu mladu te pita MLADOŽENJU:

»Ko se prima moje seje?«

— Ja.

»Jesi li je kapac raniti i od zla braniti?«

— Ima ruke, nek' se brani (nek' se od zla brani),
Ima zube, nek' se rani (nek' se kruvom rani).

»Daj srebro za moje zlato.«

U Golubiću brat je mladoženji tri puta postavljao to pitanje. Sada mu mladoženja daje novac u crvenoj marami s paunovim perima u kojoj može biti i jabuka. Brat mu predaje sestru koju mladoženja okrene 3 puta oko sebe zdesna nalijevo (NAOPOSUN, Kruševo, NAPOSA, Dobropoljci, NAOPOSLEN, Marasovići), lagano lupne po leđima i preda djeveru. Kretanje NAOPOSUN, NAPOSA, NAOPOSLEN, ZA SUNCEM je kretanje u smjeru sunca. To je pozitivno kretanje, za razliku od kretanja u suprotnom smjeru koje je negativno i iskorišćuje se u slučaju negativne magije. Ova magija ima svoje korijenje u solarnom kultu. Važno je oko čega se vrši okretanje. Ovdje je okretanje oko mladoženje, muža, te je time jasno pokazano kakav je položaj mlade u braku. Nakon što se mladoženja primi mlade, njena sestra ili prijateljica prišiva svatovima NAKIĆE, Bukovica, (crvenu maramu s paunovim perjem, suknene čarape, zobnicu — usku vunenu torbu), a u Ravnim kotarima i Velebitskom podgorju se već s I. svjetskim ratom prišivaju umjetni cvjetovi (od voska), tzv. ROŽICE, PERLICE. Svatovi ih plaćaju. Novac pripada mladoj. NAKIĆE se može šivati i kasnije, pri odlasku svatova, npr. u Krupi.

Kad dođe ZEMAN svatovi krenu (na večer ili u podne ako se ide u crkvu). Prethodno mlada klekne i otac je blagoslovi. Na samom odlasku djever otkupljuje škrinju na kojoj sjedi brat, u Jasenicama se po škrinju dolazi ranije, a u Ravnim kotarima kasnije, i tada škrinju nose dva muška. Prvi nosi i preslicu s vretenom i pređom. Iza škrinje idu svatnice s KOFAMA (košara s dvije ručke) i robom (ROBAR(I)CE u Vrsima). Mlada u škrinji nosi svoju robu, tj. ona u muževu zajednicu donosi jedino udadbenu opremu, tj. odjevne predmete te posteljinu i slično (Novigradski zbornik, čl. 17c). Pri izlazu iz kuće mladoj se znala staviti i drača na suknju DA POVUČE MLAĐU SESTRU (da se brže uda, spomenuli kazivači u Dobropoljcima). Svatovi posebno paze da se ne vraćaju istim putem, tj. potrebno je opisati zamišljeni krug NAOPOSUN, od momkove do djevojčine kuće jer savršenstvo kruga uklanja svako zlo. Mlada i djever ne ulaze na glavna vrata, već djever ruši zid kako bi mlada izbjegla izravan susret sa zlim silama koje se opiru dolaženju novog člana. Došavši pred kuću, mlada baca preko krova jabuku, simbol ljubavi. Ako joj ne uspije, drži se da je to nesreća. Svekrva bi je posula žitom (žito simbolizira obilje). Kod Lovrića, svekrva mladoj pruža sito s orasima, jabukama, bajamama. Sito ima svoje magijsko značenje jer se kroz njega prosijava, pročišćava.

Djever je uvodi u VATRENU KUĆU. Tu su preokrenuti tronošci, koje mlada mora ispraviti. Netko baca sol u vatru. Svatovi PRLJE (prljiti — paliti) svekrvu te se morala otkupljivati. Djever vodi mladu tri puta oko ognjišta i to obvezatno NAOPOSUN (Kruševo), NAPOSA (Dobropoljci), NAOPOSEN (Marasovići) Ona se pokloni na svakom uglu. Trostruko okretanje pojačava značenje oposunog okretanja. Ovo je najvažniji dio svadbenih običaja. Događanje u VATRENOJ KUĆI pokazuje mogući sukob između svekrve i nevjeste, svekrva gubi na značenju te se mora otkupljivati kako bi sačuvala svoj status. Mlada se obvezuje da će poštovati novo ognjište, magičnim putem vezuje se uz njega, a ono je, zapravo, simbol cijele kuće. Mlada je primljena u novi dom te se sada treba dobro pogostiti. Stol je pun hrane i pića, tu je i ČUREK (velika pogača ukrašena likovima od tijesta, npr. likom mlade, mladoženje, papirnatim zastavicama, jabukom) koji donosi mladoženjina robina njemu na dar. U Vrsima se donosio u KOFAMA. ČUREKA se sjećaju samo u Kotarima.

Čim se posjeda za stol, DOLIMBAŠA, negdje i stari svat ili otac mladoženje, nazdravlja (Kruševo, zaselak Ribnica):

»Zdrav' moj sine,
Da bi se u dobar čas oženija,
Da bi dobru ljubu za se dovodija,
Da bi ti bila sritna i čestita,
Da bi s njome roda narodija,
Dvije ćeri, a četiri sina,
Prije ćeri, a poslin sinove,
Da neviste ne zateku zave,
Da u kući ne bude kavge . . .«

SVATOVI, KISTANJE

Sin odzdravlja:
»Fala, ćaćo, na tvojoj zdravici,
Kako napija, tako te Bog uslišija,
Tebi iz usta Bogu u uši«.

Ostali svatovi nazdravljaju:
»Rodila ti šenica bilica,
A u polju vinova lozica,
A u kući kurata dičica,
Škičali ti prasci zubaši,
Blejali ti ovnovi vilaši.
Prid kućon ti rasta bor,
Pod njim sidija gospod Bog.
Dilija svakon okon i šakon,
A meni i tebi dava vrićon,
I svakon dobron srićon.
U ime krsta do maloga prsta,
Koje ne bi žmuka da bi Bog da puka.«

Svatovi sada nazdravljaju jedan drugome:
»Pij de, Đuro, (npr.) tvoj je red,
Slađe vino neg' je med.
Ko ne moga popiti, ne moga se pokriti,
Ni sebe ni žene ni diteta kraj sebe.
Đuro je popija i Josi je napija,
Joso će je popiti pa će Grgi napiti.«

Neki dijelovi ovih zdravica u kojima se spominje obilje izricali su se i u drugim prilikama i običajima.

Svatovi pjevaju napamet pjesme o narodnim junacima iz Kačićeve pjesmarice.

Navečer djever otprati mladu i mladoženju do sobe. Kasnije im donosi KOKOROŠICU, KOKUROŠICU, pečenu kokoš ili pijetla koje mladenci moraju pojesti kako bi osigurali plodnost obitelji, stoke i zemlje. U Golubiću im je djever izlazeći iz sobe otpjevao:

»Jasenje, jasenje, čije ovo veselje?

Stari Marko kćer udaje, stara Jela sina ženi.«
(imena se mijenjaju)

Drugo jutro mlada prva ustaje, odnosi kolač okićen podvezama, jabuku, bajame na zdenac. Voda predstavlja čišćenje, tj. ona uklanja svako zlo koje se može umiješati u ljubav i dobar život. Ove darove uzima osoba koja dođe prva na zdenac. Kako koji od svatova ustane, mlada mu drži lavor s vodom, a on joj plati. To se zove UMIVAČINA, Velebitsko podgorje i Ravni kotari, i POLJEVAČINA u Bukovici. Svatovi se i dalje nastavljaju veseliti, nekada je to trajalo i do osam dana. Prije nego će se razići, djever donosi drveni tanjur na kojemu je jabuka i pjeva: »Darujte nas, ne drž'te nas.« Prvi je na redu kum i on daje najviše novaca. Za svakim darovateljem se pjeva: »Lipo (lijepo) nas je darova, od Boga se radova«, a zatim se pije vino (Bukovica). Ovo se zvalo SLATKA ČAŠA. Lovrić također spominje prikupljanje novaca koji svatovi daju kada prime dar od mlade. Mlada dariva svatove na odlasku vunenim čarapama, zobnicom, vacolom. Ukućane će darovati poslije. Svekrvi će dati pregaču, bičve (suknene nogavice), vacol; svekru: bičve, zobnicu, ostalima u kući zobnicu, npr. muškima, a ženama vunene čarape ili vacol. Nakon određenog vremena, dolazi u POHODE mladina majka donijevši joj tom prilikom preslicu, vreteno i pređu, simbole njene glavne djelatnosti.

JADRANSKO PODRUČJE

Jadranska svadba ima mnogo zajedničkih elemenata s dinarskom, osobito je isto shvaćanje mlade i mladoženje, njihove uloge i položaj u zajedničkom životu.

Djevojke su se udavale, a momci ženili kasnije nego u dinarskom području, djevojke od 25 do 30 godina, a momci od 30 do 40. Držalo se da je tada veća fizička i psihička zrelost. To najbolje ilustrira pjesmica s Pašmana (Barotul):

»Prije su bile kripne žene,
Koja je svaka rodila junaka,
Što bi bija dika od momaka.
A sad dite kad joj se porodi,
Četri lita ne može da hodi.«

Na predbračni život momka gledalo se jednako u dinarskom i jadranskom prostoru. Međutim, djevojka je u dinarskom prostoru, osobito u Bukovici, imala više slobode. U jadranskom području djevojka se najčešće i udala za onoga s kojim je imala spolni odnos prije braka. Ako bi je momak ostavio, teško se udala. Kako su muževi pri koncu 19. stoljeća te u prvoj polovici 20. stoljeća odlazili u Ameriku, žene bi ostajale same s djecom gotovo cijeli život i ostajući najčešće vjerne muževima.

Tradicijski seoski život u jadranskom području protkan je utjecajem kršćanskog morala većim nego u dinarskom području, jer je svako selo u jadranskom području imalo svoju crkvu. Svako vjenčanje NA LIPO označavalo je vjenčanje u crkvi. Ako je djevojka USKOČILA (Pašman), tj. otišla NA RUŽNO (Ražanac, Ljubač) morala se pomiriti sa svojim roditeljima. Tek tada su bile tri napovijedi u crkvi kojima se obavještavalo o budućem braku, a svećenik se morao kroz to vrijeme obavijestiti o mogućim zaprekama. Za vrijeme napovijedi djevojka koja je USKOČILA morala se vratiti svojoj kući. Svećenik također ne bi za vrijeme Božićnih blagdana blagoslovio kuću ako je u njoj bila nevjenčana nevjesta.

Djevojka koja se udavala NA LIPO nosila je krunu (oglavlje od svilenih vrpca, KURDELA) i veo i vjenčala se sa svatovima, dok bi se u protivnom vjenčala nedjeljom u crkvi, s facolom i uz prisutnost kumova i roditelja. Vjenčavalo se od jeseni do proljeća: »Iđe jesen, iđe Mala Gospa, ženiću se, ima cura dosta (Pašman).« Vjenčanje je bilo srijedom i ponedjeljkom (Pašman), a u Novalji na Pagu ponedjeljkom. Utorak i petak su bili nesretni dani, kada se ne bi započinjao nikakav posao. U Novalji na Pagu reklo se da se nikakav posao ne bi započinjao utorkom jer je »torak, kratak korak«, tj. mlada i mladoženja bi malo vremena skupa živjeli.

Podatke o jadranskoj svadbi daju nam: V. Cvitanović za Veli Iž, konac 19. st., i B. Širola za Novalju na Pagu iza I. svjetskog rata i nekoliko kratkih podataka

SVATOVI, VELI IŽ

o PIRU na Rabu iz istog razdoblja, te terenska istraživanja na Silbi, Pašmanu, u Ražancu i Ljupču II polovica 20. st. Dinarsko se područje bolje sjeća svadbe jer je jadransko brže primalo inovacije. Stoga ne iznenađuje da jedna osoba ima različite uloge. U Velom Ižu diver je mladoženjin kum, a debeli kum je kum mlade, stari svat je mladoženjin otac. U drugim mjestima stari je svat uglavnom ujak, jednako kao i u dinarskom području. U Novalji na Pagu bili su livi i desni diver.

BARJAKTAR je nosio crkvenu, a poslije narodnu zastavu (iza I. svj. rata) nakićenu s jednim ili dva kolača, maramom (facolom), rukovetom narančinih grančica ili jabukom. U Novalji na Pagu barjak je bio od 3 facola, ukrašen crvenim i zelenim kurdelama (svilenim vrpcama), kolačem, jabukom i vežnjem smokava. Uz njega je bio i jedan barjak od dva facola. U kući mlade netko bi pokušao ukrasti barjak te su ga morali dobro čuvati. Ova je krađa izražavala želju da mlada ostane u kući.

ČAUŠ je imao istu ulogu kao u dinarskom području i iste rekvizite, a jednako tako i DELIMBAŠA (DULIMBAŠA). Na Pašmanu, u Ljupču i Ražancu ga ne pamte. Jedini ženski lik, SVATNICA, odgovara JENGI

u dinarskom području. Dolaženje i izvođenje mlade kao i sve što tome prethodi slično je i u dinarskom području. Kad se momak primio mlade, njene, sestre, prijateljice, kite svatove PERLICAMA, umjetnim cvjetovima (vosak) za koje im se plaća. Tako u Velom Ižu kite već na koncu 19. stoljeća. Nakon kićenja odlazilo se u crkvu. Poslije se vraćalo djevojčinoj kući na ručak (npr. Veli Iž) ili bi se iz crkve otišlo momkovoj kući (npr. Pašman). Djevojčini roditelji nisu odlazili u crkvu. Nakon ručka mlada je svatovima darivala svileni rubac, koji bi oni zatakli za desno ili lijevo rame i platili ga (Veli Iž).

U Novalji na Pagu (kao i u Ražancu, Ljupču i na Pašmanu) mlada ih je dijelila tek u mladoženjinoj kući kad su se svatovi razilazili, a u njenoj kući punica bi za vrijeme ručka dala zetu košulju koju bi on platio (Novalja na Pagu). Negdje, npr. Novalja na Pagu, diver i svatnice donijeli bi dan prije darove mladoj: traversu (pregaču), postole, krunu. Mlada bi tom prilikom darovala divera i svatnice i poslala bi dar za mladoženju.

U toku ručka donio se na stol MOLITVENJAK, vrč ukrašen FJOCIMA (svilenim vrpcama vezanim u petlje), jabukom i svežnjem smokava, iz kojega su svatovi na odlasku iz mladine kuće morali piti, a diver je bio zadužen da ga prenese u mladoženjinu kuću. Molitvenjak, zvan kod Š. Ljubića MOLITVENA ČAŠA, nema ukrasa, a iz njega piju mlada i mladoženja u mladoženjinoj kući. Mlada ga poslije čuva cijelog života. Na odlasku iz kuće mlada i mladoženja kleknu na kaban (Veli Iž) ispod kojega je sablja (da sasiječe svako zlo), ili na biljac. Sa strane su kumovi koji kolačima prave znak križa iznad njihovih glava, blagoslivljajući ih. Na odlasku se morala otkupljivati i preslica s vretenom i pređom i škrinja (Veli Iž) ili bi se po škrinju došlo koji drugi dan.

Dok mlada i mladoženja izlaze iz njezine kuće, netko od njezinih baca na njih PASKINJE (slatke kolačiće, bombone — Veli Iž, Pašman). Ulazeći u crkvu mlada preskače prag, ili je preko njega prenese djever ili kum (Pašman). U crkvu se ulazi na jedna, a izlazi na druga vrata (Pašman). Mlada i mladoženja nose zamijenjenu i okrenutu bječvu (nogavicu), a mladoženja nosi i moći svetaca (Veli Iž). Sve je ovo zaštita od čina.

Pred mladoženjinom kućom prisutne žene posiplju mladu žitom, želeći joj time blagostanje. Sada se svatovi goste i vesele. Na odlasku mlada je svatovima dijelila čašu pečenog vina koju bi joj svatovi platili, a na Pašmanu je muškima davala vunene čarape, a ženama kolač s podvezama. Ovo govori o dinarskom utjecaju.

Mladu bi navečer do sobe dopratio DIVER. Mladoženja bi došao kasnije. Svatovi bi im pripremili kakvu šalu, npr. dao im se stari krevet koji bi se raspao kad su legli, itd. Kad se udavala udovica i ženio udovac, trubilo se u razne rogove, lupalo kantama, tzv. batarela (Veli Iž). Time se pokazivalo neodobravanje takvog vjenčanja (crkva ga je odobravala). U dinarskom području, takvo se vjenčanje odobravalo. Iz Novigradskog zbornika doznajemo: (čl. 17b) ako udovica osramoti bračnu ložnicu, mogu je djeveri otjerati bez ikakva dijela i ništa joj drugo ne dati osim njena ruha ili miraza. Ako bi se časno udala, dužni su joj dostojno opraviti i dati joj njeno ruho i miraz.

U jadranskom i dinarskom području držalo se nekako neugodnim da momak odlazi u LAŠTVO, tj. da se priženi.

Za vrijeme održavanja vjenčanja mlada i mladoženja su zaštićeni. Mlada, npr. u dinarskom prostoru, nosi KOKULJ (maramu koja joj je jako nadvita nad lice) tako da se lice gotovo i ne vidi. Time se štiti od kojeg zlog pogleda. Tu su i djeveri i jenge (svatnice) koji je čuvaju i uvode u novi dom. Mladoženjino ponašanje također je nenametljivo. I dok se sve ostale osobe u svatovima ponašaju bučno, dajući oduška svom veselju, mlada i mladoženja djeluju nekako stidno, zatomljeno, jer nemaju prava na otvorenije ponašanje. Naime, njihovo je ponašanje rezultat ulaženja u novu, nepoznatu situaciju, i promjene njihova statusnog položaja u kome se vodi borba između sila koje nastoje zadržati dotadašnje stanje i onih koje izgrađuju novo.

Svadba još uvijek nosi neke nekadašnje tragove, prilagođene duhu današnjeg vremena. Konje su zamijenili automobili, pucanje iz kubure automobilske sirene, nekada su se kitili konji, a sada automobili. Ulogu djevera gotovo je posve preuzeo kum. Zdravice postoje i dalje, samo su nešto izmijenjenog sadržaja, itd. No, desile su se bitne promjene. Mlada danas dobiva miraz, koji prije nije dobivala jer on nije vezan uz autarkično privređivanje. Uloga rodbine znatnije je smanjena jer su ljudi danas vezani više po prijateljstvu nego po krvi.

Promjene će nadolaziti i dalje, donoseći simbole u svadbene običaje, ovisne o shvaćanju braka i o ulozi i položaju bračnih drugova.

PRESLICA S PREĐOM, PODVEZAMA I VRETENOM, SIMBOL SVAKODNEVNOG ŽENINOG POSLA

LITERATURA:

ARDALIĆ VLADIMIR: Obitelj u Bukovici, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XI, svezak 2, Zagreb 1906., str. 161—200.

BARADA MIHO: Starohrvatska seoska zajednica, Zagreb, 1957.

CVITANOVIĆ VLADISLAV: Nekadanji svadbeni običaji na otoku Ižu, Zagreb, 1964.

ENCIKLOPEDIJA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA 1, Zagreb, 1955., str. 597.

ERLICH VERA: Jugoslavenska porodica u transformaciji, Zagreb, 1971.

LOVRIĆ IVAN: Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice, Zagreb, 1948., str. 114—134.

LJUBIĆ ŠIME: Narodni običaji kod Vlahah u Dalmaciji, Zadar, 1846.

RAJKOVIĆ ZORICA: Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma »POKUSNI BRAK«, Zagreb, 1975.

STOJKOVIĆ DR. MARIJAN: »Oposun«, »Naoposun« i trokratno »naoposuno« okretanje, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVII, svezak 1, Zagreb, 1929., str. 25—42.

STOJKOVIĆ DR. MARIJAN: Sito i rešeto u narodnim vjerovanju, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVII, svezak 1, Zagreb, 1929., str. 43—53.

STOJKOVIĆ DR. MARIJAN: Sretni i nesretni dani, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXX, svezak 2, str. 62—64.

ŠIROLA DR. BOŽIDAR: Svatovski običaji, Etnografski zapisi s otoka Raba, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVIII, svezak 1, Zagreb, 1931., str. 137—138.

ŠIROLA DR. BOŽIDAR: Ženidba, Novalja na Pagu, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXXI, svezak 2, Zagreb, 1938., str. 99—110.

ZORIĆ MATE: Ženitbeni običaji, Visočane u zadarskom kotaru (Kotari) u Dalmaciji, svezak 1, Zagreb, 1896.

KATALOG

DJEVOJKA UDAVAČA — dinarsko područje

1. Kompletna curska nošnja s nakitom

PROŠNJA I ZARUKE

2. Crvena marama s paunovim perjem, jabuka, novac, zaručni prsten

SVATOVSKA POVORKA

Rekviziti barjaktara:

3. Vrh dinarskog barjaka: jabuka, kolač, podveze, marama
4. Vrh jadranskog barjaka: naranča, svežanj smokava, kolač, marama
   Rekviziti čauša:
5. Štap s dvije marame, BURAĆA (kožna posuda za vino) i BUKARA (drvena posuda za vino)
6. Kompletna nošnja mladoženje — jadransko područje
7. Kompletna nošnja mladoženje — dinarsko područje
8. KUBURA — kratka puška kremenjača iz koje svatovi pucaju u znak veselja
9. Maketa svadbene povorke iz Brbinja na Dugom otoku, početak 20. stoljeća, izradio i za izložbu posudio Filip Španjol, Zadar

IZVOĐENJE MLADE — jadransko područje

10. Dva prostora: u jednom je polica sa suđem, stol, banak (drvena klupa s naslonom), dvije stolice, zidni sat, lutke koje predstavljaju mladinog brata i mladoženju; u drugom je krevetu, kolijevka, komoda, ogledalo, škrinja, slika i mlada. Na lutkama je rekonstruirana nošnja iz Jezera na otoku Murteru)
11. Kompletna nošnja mlade i njena dota (jadransko područje)
12. Kompletna nošnja mlade i njena dota (dinarsko područje)

KIĆENJE SVATOVA

Svatovima se na KOPORAN (kratki muški haljetak s rukavima) prišiva:

13. crvena marama s paunovim perjem — jadransko područje
14. crvena marama s paunovim perjem, torba, vunene čarape — dinarsko područje

MLADOŽENJINA KUĆA

15. Dinarsko ognjište s erveničkom keramikom. Pokraj njega niski drveni stol — STOLICA i tri prevrnuta TRONOŠCA (niska drvena stolica s tri noge), koje mlada ispravlja.
    Djever vodi mladu tri puta oko ognjišta — NAOPOSUN
16. ĆUREK — kolač koji mladoženjina rodbina donosi u njegovu kuću
17. MOLITVENJAK — vrč s vinom, ukrašen jabukom, svežnjem smokava. Iz njega se pije u mladoženjinoj kući i prenosi se u mladinu — jadransko područje
18. KOKOROŠICA — kokoš ili pijetao, simboli plodnosti, koje mladoj i mladoženji donosi djever u sobu

DARIVANJE VODE

19. Mlada drugo jutro daruje zdenac: kolačem s podvezama, jabukom, bajamama

RAZILAŽENJE SVATOVA

20. SLATKA ČAŠA — Prikupljonje novca mladencima za dar. Na drveni tanjur s jabukom svatovi stavljaju novac uz čašćenje vinom — dinarsko područje
21. Mlada daruje svatovima maramu, čarape, zobnicu
22. Preslica s pređom, podvezama i vretenom, simbol svakodnevnog ženinog posla.

SLIKE

23. Mladenci, Silba, oko 1747, ulje na platnu, Etnografski odjel Narodnog muzeja, Zadar

FOTOGRAFIJE

24. Djevojka-udavača, Kistanje, 1969.
25. Svatovi, Kistanje, 1969.
26. Kum nazdravlja mladencima, Kistanje, 1969.
27. Djevojačka dota — tara, Kistanje, 1969.
28. Svadba dvaju parova, Veli Iž, g. 1910.
29. Nevista i mladoženja, Jezera, otok Murter, 1978.
    Fotografije broj 24—27 snimio prof. P. Paić, Knin
    Fotografija br. 28. iz fototeke Etnografskog odjela Narodnog muzeja, Zadar:
    Fotografija br. 29 vlasništvo OKUD-a »Koledišće« iz Jezera na otoku Murteru.

CRTEŽI

30. »Oposun«, naoposun« i trokratno »naoposuno« okretanje Stojković dr. Marijan: »oposun«, »naoposun« i trokratno »naoposuno« okretanje, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVII svezak I, Zagreb, 1929., str. 28.

FOTOGRAFIJE U KATALOGU

1, 4 i 5 — iz Etnografskog odjela Narodnog muzeja, Zadar
2. Stojković dr. Marijan: »Oposun«, »naoposun« i trokratno »naoposuno« okretanje, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVII, svezak I, Zagreb, 1929., str. 28
3. Snimio prof. P. Paić, Knin.

Naslovna strana

MLADENCI, Silba, oko 1747., ulje na platnu

Stražnja strana

ZARUČNI PRSTEN, Galovac, inv. br. 2345

Obrada teme, postava i katalog:

JASENKA LULIĆ

Restauratorski i konzervatorski zahvati:

BOŽIDAR VILHAR

Fotografije:

ANTUN TRAVIRKA

Lektor:

JULIJE DEROSSI

Tehnički suradnik na izložbi:

MARKO OPAČIĆ

Izdavač: Narodni muzej Zadar

Naklada: 500 kom.
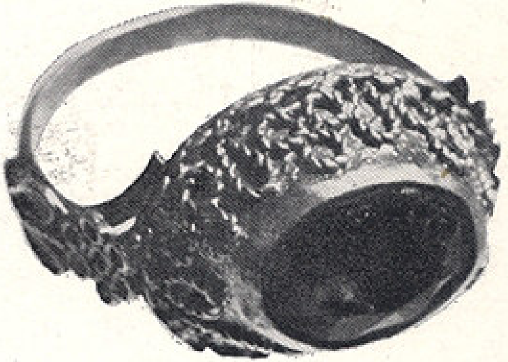
Tisak: »Zadružna štampa« — OOUR Knjigotisak Zagreb, Dalmatinska 5 i 12